

โศภนปัญหา ภาคที่ ๕

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ทรงนิพนธ์

พิมพ์ครั้งแรก

ในงานศพ หม่อมแสง ดิสกุล ณ กรุงเทพฯ

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เปรมสมปติ ของ หล่ สมด
วัดสุทธีภิรมดา จันทรรัตน์นครราชสีมา

๑/๕/๗๑

นาย.โพธิ์ ๗, ๑๗๕

เจ้าคุณสมณาทม นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๕ นครราชสีมา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ (ปลื้มเกษม), 2436-2442.

โสฬสปัญหา ภาคที่ ๕

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ทรงนิพนธ์

พิมพ์ครั้งแรก

ในงานศพ หม่อมแสง ดิศกุล ณ กรุงเทพฯ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง 102

เลขหมู่ 294.304

ศ 247 ศศ

เลขทะเบียน น. 32 น. 9387

คำนำ

หนังสือโสฬสขุญหา พิมพ์เป็นภาคที่ ๕ ส่วนนี้ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ กับหม่อมเจ้าในกรม คือ
หม่อมเจ้าหญิงมารยาตกรัตนา ๑ หม่อมเจ้าหญิงพรพิลาศ ๑ หม่อม
เจ้าหญิงพวงมาศฉกา ๑ หม่อมเจ้าชายศุภรธรรมทิศ ๑ หม่อมเจ้า
หญิงเรานิภาวดี ๑ หม่อมเจ้าหญิง (เพ็ญ) ๑ ทรงศรัทธาพิมพ์
ให้แพร่หลาย เจริญอายุพระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงอุทิศส่วนพระกุศล เฉพาะแก่หม่อมแสง ทิศกุล ณ กรุงเทพมหานคร
ซึ่งทรงแก่กรรมเมื่อขมเมย พ.ศ. ๒๔๖๑

โสฬสปัญหา ปารายนวรรค

๑๒ ภัทราวุธมาณวปัญหา

นมัตถุ สุกตัสส

โอกัญชหิ ตณ्हิจิโท อเนชํ อิจายัสสมา ภัทราวุธ
นันทัญชหิ โอมตณ्हณํ วิมุตตํ

กัปปัญชหิ อภียาเจ สุมะอํ สุตวาน นาคัสส อปกมัสสันติ อิต
นानาชนา ชนปะเทหิ สังคตา ทว วิร วากยํ อภิกังขมานา
เตสํ ทวํ สาธุ วียากโรหิ ตถา หิ เต วิทิตโต เอส รัมโมติ ฯ

๑ ฌบคณิ จะไครบพระราชทานถวายวิสาขนาในภัทราวุธปัญหา
คำรบ ๑๒ มีคาถาปัจฉาพยากรณ์ ๔ พระคาถา เป็นสีกขาธารณมุข
อุทเทส คำเนรเนอความว่า ภัทราวุธมาณพกล่าวพระคาถา
สรรเสริญพระคุณ กราบทูลถามปัญหาอันเล็ก ในพระผู้ทรงพระภาคย์
๒ พระคาถา มีเนอความว่า “อภียาเจ สุมะอํ” ข้าพระองค์มาวิงวอน
อยู่เฉพา มาวิงวอนอยู่โดยเคารพ ซึ่งพระผู้มีพระภาคย์ผู้มีเมธา
พระบัญญัติอันดี “โอกัญชหิ” อันสละโอคะอาโลยทั้งนำเสียได้
“ตณ्हิจิโท” อันตคชงตณหาครองสทั้งจิตรเสียได้ “อเนชํ” ไม่มี
กิเลสครองสเทอนครองหวั่นไหว “นันทัญชหิ” อันละนันทิความ
เพล็นเสียได้ “โอมตณ्हณํ” อันข้ามโอฆะข้ามห้วงใหญ่เสียได้แล้ว

“วิมุตต” พระองค์ผู้พ้นพิเคษแล้ว “กัปปัญชหิ” พระองค์ละกัปปะ
 กิเลสเครื่องกำหนดเสียได้แล้ว “วิร” ข้าแต่พระองค์ผู้แก้แค้นแล้ว
 “นানা ชนา” ชนทั้งหลายต่าง ๆ “ตว วากย อภิกังขมานา” มา
 จำนงเฉพาะหวังปราถนาซึ่งพระวาจาของพระองค์ “ชนปะเทหิ สังคตา”
 ให้ออกจากชนบททั้งหลายมาถึงพร้อมแล้ว มาประชุมณะสถานที
 อันเคี่ยวเป็นสมาคมอันใหญ่แล้ว “สุตฺวาน นาคัสส อปกมิตฺตํ อิติ”
 ครั้นได้ฟังคำสั่งสอนแห่งพระองค์ผู้มากบารมีอนาคาริกรัตนอันประเสริฐ
 แล้ว ก็จักหลีกไปจากที่นี่ “เตสํ ทวํ สาธุ วียากโรหิ” ขอพระองค์
 จงพยากรณ์กล่าวแก่แก่ชนต่าง ๆ ซึ่งมาแต่ต่าง ๆ ชนบทเหล่านั้น ให้
 เสรีประโยชน์เถิด “ตถา हि ते विविता เอส ธีर्मโม” เพราะว่าธรรม
 นั้นพระองค์ได้รู้แจ้งแล้ว พระองค์ตรัสรู้แจ้งประจักษ์แล้วทุกประการ
 จะต้องคงให้ชั่วเวลาพักตรีกตรองก่อนแล้วจึงจะแสดงไต่ถามมิได้มี ธรรม
 นั้นแจ่มแจ้งเฉพาะพระญาณสันตติในทันใด ถึงซึ่งอุกฤษฐในสัมมา
 สัมพุทธุวิสัยแล้วทุกทีวารাত্রกาล

ถวายนเือกความในนิทเทศแลอิตถกถานนํ ๘ บท ซึ่งภทราวธ
 มาณพกล้าวสรรเสริญพระคุณใน ๓ บาทพระคาถานั้น บทที่หนึ่งว่า
 “โอกัญชโห” พระผู้มีพระภาคย์ละโอคะเสียได้ละอาโลยถึงน้ำเสีย
 ไตนั้น ฉันทราคะ นันทิตถหา อุปายุปาทาธิฐฐานาภินเวสานสย ทยคท
 เปนไปในร่างกายอันมีใจครองอยู่ มีเวทนาสัญญาเจตนานี้ ชื่อว่าโอคะ
 อาโลยพัวพันถึงน้ำ แลโอคะ อาโลยในอุปาทานักขันธนั้น พระพุทธเจ้า
 ได้ละเสียได้แล้ว ตัถราคะแก่เพิกถอนจนเสียด้วยดีแล้ว ทำให้เป็น

ประหนึ่งวัตถุแห่งतालชาดกเสียแล้ว ท่านได้ทำให้เป็นธรรมอันยังเกิดตามไม่ได้แล้ว เป็นธรรมอันยังเกิดมีต่อไปไม่ได้เป็นธรรมดำ เพราะเหตุดังนี้พระผู้มีพระภาคย์พุทธเจ้าจึงเป็น “โองกัญชโห” ผู้ละอาลัยคือ ตัณหาทั้งห้าเสียได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้ บทที่ ๒ ว่า “ตณฺหํหิโห” พระองค์ได้ตัดตัณหาเสียได้ขาดแล้วนั้น ตัณหา ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ในธรรม ๖ อารมณ์นี้ พระองค์ได้ตัดเสียขาดกับทั้งวาทนาด้วยประการทั้งปวงแล้ว บทที่ ๓ ว่า “อนนโช” พระองค์ไม่สเทือนไม่หวั่นไหวนั้น เพราะเหตุพระองค์ไม่มี เอชา คือ ตัณหาเครื่องแสวงหาแลหวั่นไหว อนึ่งเพราะพระองค์ไม่ไหวไม่สเทือนด้วยโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ บทที่ ๔ ว่า “นันทิณฺชโห” พระองค์ละสนิทเครื่องเพติดเพติดความเพติดเสียได้แล้วนั้น เพราะพระองค์ละความปรารถนาในอุปาทานักขันธส่วนอกิตส่วนอนาคตส่วนปัจจุบันเสียสิ้นแล้ว บทที่ ๕ ว่า “โอมตณฺโณ” พระองค์ผู้ข้ามห้วงแล้วนั้น เพราะเหตุพระองค์ข้ามห้วงอันลึกอันให้สทวามลงมีกามโสมะเป็นต้นเสียได้แล้ว ด้วยเอกายนมรรค คือ สติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการแล้ว บทที่ ๖ ว่า “วิมุตฺโต” พระองค์ผู้พ้นพิเศษแล้วนั้น เพราะพระองค์มีจิตพ้นพิเศษแล้วจากราคะ โทสะ โมหะ กับกิเลสขวิวาร แลกิเลสวิปการาสังขารทั้งปวงแล้ว ด้วยสมุจเฉทวิมุตติ อันยังเกิดเพราะสัมมาสัมโพธิสยัมมัญญาณ บทที่ ๗ ว่า “กัปปัญชโห” พระองค์ผู้ละกัปปะกรรมเครื่องกำหนดเสียได้แล้วนั้น ตัณหา ก็ชื่อว่ากัปปะเครื่องกำหนด ทิฏฐิ ก็ชื่อว่ากัปปะเครื่องกำหนด สัตตวมาอาศรัยตัณหาเป็นเหตุ ก็มากำหนดอารมณ์นั้น ๆ ว่าของเรา ๆ

เป็นต้น มาอาศรัยทิฏฐิความเห็นวิปริตเป็นเหตุ ก็มากำหนดว่าเที่ยง
 เป็นต้น คัณหาแลทิฏฐิเป็นเครื่องกำหนดไปต่าง ๆ จึงมีนามตาม
 อรรถกถาว่า “กัปปโย” กิเลสธรรมเครื่องกำหนด กิเลสธรรมเครื่อง
 กำหนด ๆ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าละเสียด้วยเจโตวิมุตติขัณฺหาวิมุตติ
 เหตุหน่ายแห่งราคะแลหน่ายแห่งอวิชชานั้น จึงเป็น “กัปปขัณฺหา”
 ผู้ละกิเลสเป็นเหตุกำหนดเสียแล้วจากพระสันดาน บทที่ ๘ ว่า “สุเมโธ”
 พระองค์มีพระเมธาอันคณฺหา เพราะเหตุทำลายกิเลสลามกธรรมด้วย
 สยัมภูญาณ แลอาจสามารถที่จะยกขัณฺหาขึ้นสั่งสอนไว้ในยสรวลัตถ
 อื่น ๆ ให้เกิดญาณจักขุ ทำลายกิเลสในสันดานตนเสียได้เป็นสุคตา—
 นุโพธกพุทธสาวก

ภิกษุอาวธมาณพหุสสรเสริญฺพระคุณในทางพระปริชาแลปะหานั้นแล
 วิมุตติ ด้วยบททั้ง ๘ อันมาในสามบาทพระคาถา กราบทูลอาราธนา
 ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลความประสงค์ของบริสัชหมฺใหญ่อันมาประชุม
 มากในสมัยนั้นว่า “สุตฺวาน นาคัสส” จนถึง “อภิกังขมานา” สาม
 บาทแห่งพระคาถาอีกเล่าว่า เหล่าชนเวไนยสัตว์ซึ่งหวังจะฟังนั้น ต่าง ๆ
 โดยชาติกระษัตริย์บ้าง ชาติพราหมณ์บ้าง ชาติแพศย์บ้าง ชาติสทถ์บ้าง
 ต่างโดยเพศคือ คฤหิณฺธุบ้าง บรรพชิตบ้าง ต่าง ๆ โดยอุปบัติ คือ
 เทพยดาบ้าง มนุญฺยบ้าง มาแต่ชนบทต่าง ๆ มีอํคฺมคธราชฺญ์ กาลิก
 ราชฺญ์ โกศลราชฺญ์ เป็นต้น ถึงพร้อมประชุมแล้วณที่นี้ ประสงค์จะฟัง
 พระวาจาแสดงธรรมเทศนาของพระองค์ เมื่อยังไม่ได้ฟังตั้งใจประสงค์
 แล้ว ก็จักยังไม่หลีกไปจากที่นี่ ต่อเมื่อได้ฟังพระวาจาแสดงธรรม

เทศนาของพระผู้มีพระภาคย์ ผู้องค์อิริยมมนุษย์นาคแล้ว จึงจัก
 หลีกจากพทุธธาธิวาสสถานนั้น ไปยังทิศน้อยทิศใหญ่ตามความปรารถนา
 “เตสํ ทวํ สาธุ วียากโรหิ” ธรรมที่ประเสริฐขึ้นพระองค์ได้ตรัสรู้แจ่ม
 แจ้งแล้ว ขอพระองค์จงพยากรณ์กล่าวแก่ปัญหาตรัสเทศนาสั่งสอน
 แก่เราในชนต่าง ๆ เปนอันมากเหล่านั้น ให้สำเร็จประโยชน์คุณที่สัตว์
 ต้องประสงค์ทุกประการณกาลบัดนี้เถิด

เมื่อท่านภัทรวุฒมาณพกล่าวสรรเสริญพระคุณกราบทูลอาราธนา
 ด้วยสองพระคาถาจนแล้ว สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ จึงได้ทรง
 พยากรณ์กล่าวแก่ปัญหา ตรัสสองพระคาถาเป็นลำดับไปว่า “อาทา...
 นตฺถํ หิ วินฺเยถ สัพฺพํ” คุณภัทรวุฒ การกบุคคลผู้ประโยชน์จะพึง
 พุทธโอวาทแล้วแลประพฤติตามนั้น ๆ พึงนำเสียซึ่งตณหาเป็นเครื่อง
 ยึดเครื่องถือเอามั่นทั้งปวงให้พินาศทุกสิ่งเถิด “อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาบี
 มชฺฌเณ” ทั้งส่วนเบื้องบน เบื้องต่ำ แลท่ามกลาง นำเสียให้พินาศ
 ชาติสิ้น อย่าให้มีเชื้อเหลืออยู่ในสันดานได้ “ยํ ยํ หิ โลกํ ลม
 อปาทียํ นิตติ” เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมาถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลกอยู่แล้ว
 มายึดสิ่งใดในโลกนี้ไว้มั่นแล้ว “เตเนว มาโร อัมเวติ ชันตํ”
 มารย่อมยังไปตามซึ่งสัตว์อยู่ได้ เพราะสิ่งนั้นแท้จริง อาครียสิ่งที่ยึด
 มั่นด้วยอุปาทานนั้นนั้นและเปนเหตุ มารจึงยังไปตามสัตว์อยู่ได้ไม่
 ละวาง “ตัสฺมา ปชานํ น อปาทีเยถ ภิกฺขุ สโต กิณฺณจํ สัพฺพโลเก”
 เพราะเหตุนี้ภิกษุเมื่อมารู้ประกายชัดอยู่แล้ว พึงเป็นผู้รลิกอยู่ ดำรง

สติไม่ถ่อมมั่นซึ่งกังวลเครื่องเกี่ยวกันในโลกทั้งปวง “อาทานสัตตเต อิติ
 เปกขมาโน อิมํ ปชํ มัจจุเรยฺเย วิสัคคํ” เมื่อมาเลงเหินซึ่งหมีสัตว
 อันชองอยู่ในที่ตงแห่งมัจจุแล้ว ว่าเปนมีสัตวติดชองอยู่แล้ว เพราะ
 อูปาทานความถ่อมมั่นคงนอยอยู่แล้ว ภิกษุณ้นพึงดำรงสติ ไม่พึงถ่อมมั่นซึ่ง
 ความกังวลเครื่องเกี่ยวกันอันหนึ่งในโลกทั้งปวง พึงสละละวางปลด
 ปลอยอูปาทานในโลกทั้งปวงเสียเถิด จึงจะพ้นพิสัยอำนาจมารได้ มาร
 จึงจะไม่สามารถไปตามผู้นั้นได้ต่อไป ความอธิบายว่า คุณภทฺธราวุธ
 อิตตกามกลุบุตรผู้ปราณาประโยชน์แก่ตน เป็นการยกบุคคลประสงค์
 จะพึงคำสอนแล้วประพฤติกตาม พึงนำอาทานทัฬหาความสํกัณฺณ
 เปนเครื่องยึดมั่นถ่อมมั่นทั้งปวงเสียให้พินาศเถิด ทั้งส่วนของบน
 ของต่ำของขวางท่ามกลาง พึงนำเสียให้ สันครบทกอย่างอย่าให้
 หมกมุ่นอยู่ในจิตรได้ เพราะเหตุว่าสัตวทั้งหลายมาถ่อมถ่อมมั่นซึ่ง
 สิ่งใดในโลกทั้งปวงไว้ไม่ละวาง มารย่อมไปตามซึ่งสัตวผู้ยังเกิดได้
 เพราะสิ่งถ่อมมั่นนั้นและเปนมเหตุ อาครียเพราะอูปาทานที่ยึดมั่นสิ่งนั้น ๆ
 นั้นและเปนมเหตุ มารจึงไปตามสัตวที่ติดเหล่านั้นได้ อูปาทานนั้น
 และเปนมเหตุให้มารไปตามได้ เพราะเหตุอูปาทานเปนมเหตุให้มารติด
 ตามนั้น เมื่อภิกษุมารุประจักษ์ชัดอยู่แล้ว เล็งเห็นซึ่งหมีสัตวอัน
 ชองอยู่ในที่ตงแห่งมัจจุหม่น ว่าเปนมุฬาสัตวที่ชองอยู่เพราะโทษที่
 ถ่อมมนยึดมั่นคงนอยแล้ว เธอพึงดำรงสติในอารมณทควรจรรลก ดำรง
 สติให้มั่นอย่าให้พินเพื่อน ไม่พึงถ่อมถ่อมมั่นไม่พึงยึดมั่น ซึ่งกังวลเครื่อง
 เกี่ยวกันพัวพันในโลกทั้งปวง เธอสละละวางอูปาทานในโลกทั้งปวงเสีย
 มารจึงจะไม่ไปตามได้ มารจึงจะไม่สามารถไปตามเธอได้

๘ โสฬสปัญหา ปารายณวรรค

เหตุไฉนจึงสอนให้นาคค้นหาเครื่องถอมันทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบันเสีย
ให้พิณาศทุกสิ่งเล่า เหตุว่าสัตว์ทั้งหลายมายึดมั่นถอมันซึ่ง รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งใดในโลกอยู่ มารคือขันธใน
ปฏิสนธิก็ย่อมไปตามซึ่งสัตว์ ด้วยอำนาจแห่งอภิสังขาร คือกรรมอัน
บังเกิด เพราะปัจจัยคืออุปาทานนั้นแล ไม่ใช่เหตุสิ่งอื่นเป็นปัจจัย
เพราะเหตุนี้ อตตกามกลุบุตร พึงนำค้นหาเครื่องถอมัน เบื้องบน
เบื้องต่ำเบื้องขวางทั้งปวงเสียให้พิณาศทุกสิ่งเกิด “คัสมา” เพราะ
อุปาทานเป็นเหตุให้ขันธมารไปตามสัตว์ ด้วยอำนาจกัมมอภิสังขารนั้น
ภิกษุมารประกาศโดยโทษนั้นแล้ว อนึ่งมาแลเห็นซึ่งหมู่สัตว์อันซึ่ง
อยู่ในที่ตึงแห่งมัจจุหมันว่า เป็นเหล่าสัตว์ซึ่งอยู่แล้วเพราะความถอ
มนียึดมั่นกันอยู่ เสด็จมาเพ่งบาเพญญ์ให้บริบูรณ์ พลดเปลือง
กังวลเกี่ยวกันพัวพันในโลกทั้งปวงเสีย ไม่พึงยึดมั่นเครื่องกังวลใน
โลกทั้งปวงไว้เลย ซึ่งว่าหมู่สัตว์อันซึ่งอยู่แล้วในมัจจุเฉยยะ ที่ตึง
แห่งมัจจุตึงแห่งความตายหมัน เป็นสัตว์ซึ่งอยู่แล้ว เพราะความ
ยึดมั่น เหตุความถอมันนั้น อะไรเล่าเป็นมัจจุเฉยยะที่ตึงแห่งมัจจุ
หมู่สัตว์อันซึ่งอยู่ในมัจจุเฉยยะแล้วอย่างไรเล่า “มัจจุเฉยยะ” ธรรมเป็น
ที่ตึงแห่งมัจจุ ธรรมอันมัจจุพึ่งตั้งอยู่นั้น ก็เลสแลขันธแลอภิสังขารคือ
กรรม ข้อว่ามัจจุเฉยยะที่ตึงแห่งความตาย เมื่อจะกำหนดโดยข้อที่
จำง่าย ๆ คือวิภูฏะทั้ง ๓ คือกรรม กิเลส วิบาก อันวนหมุนไปด้วยเป็น
ปัจจัยแก่กันแลกันนั้น ข้อว่ามัจจุเฉยยะที่ตึงแห่งมัจจุแห่งความตาย
เมื่อวิภูฏะทั้ง ๓ ยังวนยังหมุนไปอยู่เพียงใด มัจจุก็ยังมาครอบงำอยู่เพียง

๓๒ ภัทรวาธมาณวขัญหา

๕

นั้น วัฏฏะทั้ง ๓ จึงเป็นมัจจุเรขะที่ต่งแห่งมัจจุด้วยประการฉนี้ หมุ่สัตว์
 ข้องอยู่ในมัจจุเรขะ ไตรวัฏฏ์อันมัจจุเรขะเกี่ยวเหนี่ยวไว้ ประหนึ่ง
 สิ่งของที่ขึงอยู่ในตะปุกรองกับฝา ฉะนั้นในบันไดแก้ว อันตะปูละบันไดแก้ว
 เกี่ยวเหนี่ยวไว้ฉนั้น หมุ่สัตว์อันข้องอยู่ในมัจจุเรขะแล้ว เป็นอาทาน
 สัตตา เหล่าสัตว์ที่ข้องอยู่ เพราะตันทาเครื่องยก เพราะอุปาทานเครื่อง
 ถอนนั้น ภิกษุมาเล็งเพ่งดูดังนี้แล้ว เธอจึงพินิจพิจารณาให้
 บริบูรณ์ พิจารณาสังขารโดยเป็นธรรมไม่เที่ยงแลเป็นทุกข์ พิจารณา
 ธรรมทั้งปวงโดยเป็นอนัตตา บำเพ็ญวิสัยสนาขัญหาให้กล้าหาญ
 มีสติดำรงระลึกโดยสติขัญหาทั้ง ๔ ให้เจริญดำรงกล้าในสันดาน
 เป็นเอกายนมรรคปลดปล่อยกิเลสเครื่องกัณฑ์คือ รากะ โทสะ โมหะ
 กับทั้งกิเลสบริวาร แลกิเลสวิปการาสังขารในโลกทั้งปวงเสียให้สิ้น
 อุปาทานทั้งปวงเกิด จึงจะเป็นบุคคลผู้ประเสริฐล่วงอำนาจวิสัยแห่งมาร
 เสียได้ ด้วยประการฉนี้

“อิมปิ สุตตํ เทเสสิ” สมเด็จพระโลกตตมาจารย์เจ้า ทรง
 แสวงแม่นซึ่งพระสูตรภัทรวาธมาณวขัญหานิพนธ์ภาสตัน ด้วยยอคือพระ
 อรหันต์แท้จริง จบลงด้วยประการฉนี้

ในนิทเทศแลอรรถกถาแสดงไว้ว่า เมื่อจบเทศนาขัญหาพยา
 กรณ์ลง ท่านภัทรวาธกับทั้งบริวารพินหนึ่งบรรลุลุอาสวัชชัย ดำรง
 ในเอหิภิกขุอุปสมบท นั่งประณมกรณมัสการสมเด็จพระบรมโลกนาถ

ประกาศให้ทราบว่าพระองค์เป็นพระศาสดา ข้าพระองค์เป็นสาวก ๆ
 ดังนี้ สัตว์อันหลายพันได้เกิดกรรมก็ขมขระโลกุตตรกรรมเพียง
 ภูมิเสขบุคคล ฌอสนะคำยลหนึ่งพึงภาทราวุธปัญหาพยากรณ์พุทธ
 ภาสิตธรรมเทศนา ครั้งรับพระราชทานถวายวิสัชนามาแล้วแต่หลัง เหว
 ก็มีด้วยประการนั้น ๆ

ไสยสปัญหา ปารายนวรรค

๑๓ อุทยมาณวปัญหา

นมัตถ สัคคัสส

ณายี วิรชมาสิน

อิจายัสมา อุทโย

กตกิจ อนาคต

ปารค สัพพมมาน

อัญญาวิโมกข์ สัพพหิ

ปหาน กามฉันทาน

อิตถิ ปญฺเฬน อากม

อวิชชาย ปเภทน

อุทยาติ ภาควา

โทมนัสสถาน รุณ

ถินัสส ๑ ปนท

อุเปกขาสติสสท

อัญญาวิโมกข์ สัพพหิ

กิส สญฺญโณชโน โลโก

กิสสัสส วิปปหาเนน

นันทิสญฺญโณชโน โลโก

คณหาย วิปปหาเนน

กถ สัคคัสส จรโต

ภาควันตํ ปุณฺณสุมาคัมहा

อชณตตญฺจ พหิททา ๑

เอว สัคคัสส จรโต

กุกกัจจันนิวารณ

อิมมัตถกปฺปเรชว

อวิชชาย ปเภทน

กิส สัคคัสส วิจารณ

นิพพาน อิติ วุจฺจติ

วิตกกิสส วิจรรณา

นิพพาน อิติ วุจฺจติ

วิญญานํ อุปารุชณตติ

ตํ สุนฺณม วโจ ทว

เวทนํ นาภินันทโต

วิญญานํ อุปารุชณตติ ๑

โสฬสปัญหา ปารายนวรรค

๑ อนันตนิพระธรรมเทศนา มีบุพพาปรสลับเนื่องมาตามลำดับ
 แห่งปัญหา บัณฑิตจะไ้รับพระราชทานถวายวิสัชนา ในอุทยมาณ
 ปัญหาการบ ๓๓ ดำเนินเนือความว่า เมื่อภทราวุธมาณพกราบทุลถาม
 ปัญหาไ้สดับแล้ว บรรลธรรมมาภิสมัยกับทั้งบริวาร ประกิจฐานใน
 เอหิภิกขุอุปสัมปทาเสร็จจนนั้นแล้ว เมื่อพรหมกาลสมัยแห่งอินทริย
 สามารถเป็นช่องแห่งปราโสภาของอุทยมาณพแล้ว จึงอุทยมาณพ
 ผู้บรรลุปาพจรสมาบัติถึงจตตถณาน เมื่อจะกราบทุลถามถึงอัญญา
 วิโมกข์ เครื่องพนวิเศษด้วยปัญญารูทวถึง อันจะทำลายอวิชชาเสีย
 ให้เสื่อมสิ้น พิเศษกว่าจตตถณานวิโมกข์ที่ตนได้บรรลุ นั้น จึงสรรเสริญ
 พระคุณตามควรแก่อรรถซึ่งจะทุลถาม กล่าวพระคาถาเริ่มปัญหาว่า
 “ฌายี วิรชมาสัน กตกิจ อนาสว ปารคิ สัพพัตถ์มานัน อตถิ ชญเณ
 อาคณ” ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้มีประโยชน์ด้วยปัญหา จึงได้มา
 แล้วยังพระผู้มีพระภาคย์เจ้า อันเป็นผู้เพ่งผู้ประกอบพร้อมด้วยฌาน
 มีอุลลของปราศแล้ว ทรงนั่งโดยปรกติ นึกใจอันทำเสร็จไม่มีอาสวะ
 แลเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งหลายทั้งปวง “อัญญาวิโมกข์ สัพพริ
 อวิชชาเย ปภทณ” พระองค์จึงตรัสด้วยทชงวิโมกข์อันเป็นเครื่องทำ
 ลายอวิชชาเสียได้ โดยประจักษ์

ถวายเนือความในคณบททั้ง ๖ มีฌายีเป็นต้น ตามนิตเทศนัย
 บทที่ ๑ ว่า “ฌายี” พระผู้มีพระภาคย์เจ้าทรงเพ่งด้วยฌาน
 เครื่องเพ่งคือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตตถณาน แล
 เพ่งด้วยฌานเครื่องเพ่ง คือฌานมวิตกวิจาร ฌานไม่มีวิตกมีแต่สัก

ว่าวิจาร ฌานไม่มีทั้งวิตกวิหาร แลเพ่งด้วยฌานเครื่องเพ่ง คือฌาน
 มุขติ ฌานไม่มีมุขติ ฌานไปกับด้วยสุข ฌานไปกับด้วยอเบกขา
 เพ่งด้วยฌานเครื่องเพ่ง คือฌานเป็นสัญญาญตะ สัญญาจากราคาทิกิเลส
 ฌานเป็นอนิมิตรไม่มีราคาทินิมิตร ฌานเป็นอปณิหิตไม่มีราคาทิป
 ณิหิต แลเพ่งด้วยฌานเครื่องเพ่งเป็นโลกียฌาน เป็นโลกุตตรฌาน
 พระองค์มีปรกติเพ่งด้วยฌานต่าง ๆ ดังแสดงมานั้น พระองค์ยินดี
 แล้วในฌาน ประกอบตามแล้วซึ่งความที่แห่งจิตเป็นหนึ่ง พระองค์
 หนักในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้นจึงเป็น “ฌายี” ผู้เพ่งด้วยฌาน
 เครื่องเพ่งอันเป็นโลกียแลโลกุตตร ย่นเข้าเป็นสอง คืออาร์มม—
 ฌูปนิชฌาน เข้าไปเพ่งโดยอาร์มม คือ อัญญัสมาปัตติ รูปฌานสี่
 อรูปฌานสี่ ๑ ลักษณะฌูปนิชฌาน เข้าไปเพ่งโดยลักษณะ คือวิยัสสนา
 ญาณแลอริยมรรคอริยผล ๑ พระองค์ทรงเพ่งด้วยอาร์มมฌูปนิชฌาน
 บ้าง ลักษณะฌูปนิชฌานบ้าง ตามกาลอันควร จึงเป็นฌายีมีปรกติเพ่ง
 ด้วยประการฉะนี้

บทที่ ๒ ว่า “วิโร” มีอุลลของอันปราศแล้วนั้น อะไรเป็นโร
 อุลลของเล่า อาศรัยอุลลของคือกิเลส ราคะ โทสะ โมหะ อันเป็น
 ประธาน แลกิเลสเป็นบริวารมีโกธะ แลอุปนาหะเป็นต้น จนถึงมทะ—
 ปมาหะ แลกิเลสวิปหาระคือกัมมมาภิสังขาร เหล่านี้อุลลของภายใน
 ทำสัทวให้หม่นหมอง พระผู้มีพระภาคย์ได้ละลของอุลลภายในเหล่านั้น
 เลี้ยจากพระสันดานด้วยประการทั้งปวงแล้ว เผาเลี้ยให้ใหม่ด้วยเพ็ง
 คือพระอริยมัคคญาณแล้ว จึงเป็นวิโรปราศจากอุลลของ มีอุลลของ
 ปราศจากแล้วด้วยประการฉะนี้

โสฬสขัณฺหา ปารายณวรรค

บทที่ ๓ ว่า “อาสิโน” ทรงนั่งแล้วนั้น ทรงนั่งณปาสาณเจดีย์ที่
ทรงแสดงธรรมอยู่นั้น ก็เป็นอาสิโนทรงนั่งแล้ว แต่ข้อนี้หาควรเป็น
พระคุณเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาแลเลื่อมใสโดยพิเศษอันใดไม่ ท่านจึง
แสดงเนื้อความแห่งอาสิโนศัพทนนี้อีกนัยหนึ่งเป็นที่สองว่า เพราะ
เหตุพระองค์มีความชวนชวายทั้งปวงร้างบดินแล้ว เสร็จกิจที่จะพึง
ชวนชวาย จึงเป็น อาสิโน ทรงนั่งแล้ว ๆ ด้วยบรรลุถึงที่สุดพระอนุตตร
สัมมาสัมโพธิญาณ

บทที่ ๔ ว่า “กตกิจโจ” พระองค์มิกิจที่จะต้องทำให้ทำแล้วนั้น
เพราะเหตุละภณณน้อยใหญ่เสียแล้ว จะต้องซ่อมแซมมิกิจที่ทำลาย
แล้วๆ จะต้องประกอบกิจยิ่งขึ้นไปอีกก็ไม่มี ความกระวนกระวายเพราะ
เครื่องรอนชงเป็นเหตุให้ต้องทำภณณน้อยใหญ่ ไม่มีแต่พระองค์ ๆ
ถึงซึ่งเป็นยอดแห่งพระขนิษฐาผู้จบกิจแล้วทั้งปวง

บทที่ ๕ ว่า “อนาสโว” ไม่มีอาสวะนั้น เพราะพระองค์ละ กามะ
ภวะ ทัณฺณิ อวิชชา สักกาสวะนั้นเสียสิ้นแล้วจากพระสันตทาน ให้สำเร็จ
เวสาร์ชธรรม ๔ ประการ

บทเป็นคำรบ ๖ ว่า “ปารคุ สัพพมมานัน” พระองค์ถึงฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้น คือพระองค์ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วย
อภิญญาตรัสรู้ด้วยญาณอันพิเศษ ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวงด้วยปริยญา
กำหนดรู้ ด้วยปัญหานะละเสีย ด้วยภาวนาเจริญให้ยังเกิดขึ้น ด้วย
สังคิกิริยาทำให้แจ้ง ด้วยสมาบัติถึงพร้อม พระองค์ถึงฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งปวง คือทุกข์ แลกิเลสอันยังเกิดขึ้นไปพร้อมกันทุกข์ แล

อริยมรรคทั้ง ๔ แลที่คืบไม่เหลือแห่งทุกข คือพระองค์ถึงฝั่งแห่ง
 ธรรมทั้งปวง ด้วยปัญญากำหนดรู้สามอย่าง คือญาตปัญญา
 ทิรณปัญญา ปหานปัญญา กำหนดรู้ว่าเหล่านี้ทุกข ของท
 ลัศวทนยากดังนี้ ญาตปัญญา กำหนดรู้ว่าทุกขนั้นมีเพียง อัน
 ความบังเกิดแลดับหายหากเบียดเบียนดังนี้ ทิรณปัญญา ถอนฉน
 ทราศความรักใคร่เสนหาอาโลย ในทุกขนั้นเสียดังนี้ ปหานปัญญา
 พระองค์ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วยปัญญาทั้งสามนี้ พระองค์
 ถึงฝั่งแห่งกิเลสทั้งปวง ด้วยอันละเสียให้ขาดกัณฑ์वासนา แลถึง
 ฝั่งแห่งอริยมรรคทั้ง ๔ ด้วยภาวนาให้มีให้เกิดขึ้นในสันดาน แล
 ถึงฝั่งแห่งนิโรธธรรมที่คืบสนิทคืบไม่เหลือแห่งทุกข ด้วยสติวิริยา
 ทำให้แจ้งประจักษ์ชัด พระองค์ถึงฝั่งแห่งสมาบัติทั้งปวง ด้วย
 อันเสวยเป็นทิฐฐิธรรมสุขวิหาร พระองค์ถึงซึ่งความชำนาญ ถึงซึ่ง
 บารมีในอริยธรรมแลสมาบัติ บรรลุตลอดทุกสรวพรธรรม ด้วย
 อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ให้สำเร็จเวสาร์ชธรรม ๔ ประการ อุดม
 ลาเลิศกว่าพทุษบุคคล คือพระปัจเจกสัมพทุธเจ้า แลตถาคตสาวก
 ขณาสพทั้งปวง “อัสสั ปญฺเฬน อากมฺ” ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความ
 ต้องการด้วยปัญญา จึงมาสู่พระองค์อันเป็นผู้แผ่แผ่ปราศจากกิเลสแลมีกิจ
 ไร้ทำแล้ว แลไม่มีอาสวะแลถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วยประการฉน
 “อญฺญาวิโมกฺขํ สํพฺรหิ” ขอพระองค์จงตรัสด้วยคชังวิโมกขธรรม
 เสร็จพร้อมด้วยปัญญาทั่วถึง “อวิชฺชาเย ปภทํ” อันให้อวิชชา

โมหะความหลง ที่ไม่รู้แจ้งชัดแตกทำลายไป พระองค์จึงทรงแสดงซึ่ง
วิโมกข์ธรรมเครื่องพ้นวิเศษสำเร็จด้วยขัณฺหาวิโมกข์ อันจะให้วิชา
แตกทำลายไปเสียโดยจริง โปรดข้าพระองค์อุทฺตมาณพินฺนเถ

“อุทฺโต ภควา ทัสสเนโต” ลำดับนั้นสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์
จะทรงแสดงซึ่งขัณฺหาวิโมกข์นั้นแต่อุทฺตมาณพินฺนเถตรัสคาถาว่า “ปะหานํ
กามฉันทํ โทมนัสฺसान จภยํ ถีนัสฺส จ ปนฺทนํ กุกฺกัจจํ นินวณฺณ”
ฉานเครื่องละกามฉันทกัมมโทมนัสทั้งหลายเสียได้ ก็เป็นขัณฺหาวิโมกข์
ความพ้นวิเศษด้วยขัณฺหาวิโมกข์ ความบันเทิงนันทครันจิตเสียได้
ก็เป็นขัณฺหาวิโมกข์ ความพ้นวิเศษด้วยขัณฺหาวิโมกข์ ความห้าม
กุกกัจจะความรำคาญเป็นการที่จะทำอันบุคคลพึงเกลียดเสียได้ ก็เป็น
ขัณฺหาวิโมกข์ ความพ้นวิเศษด้วยขัณฺหาวิโมกข์ “อุเปกฺขา
สทิสฺสทํ ธีมํตักกปฺเรชวํ ขัณฺหาวิโมกฺขํ สํพฺรมิ อวิชฺชา ย ปภทํ”
เราผู้พระศาสดามากล่าวด้วยดี ซึ่งขัณฺหาวิโมกข์ ธรรมเครื่อง
วิเศษด้วยขัณฺหาเครื่องรู้ทั่วถึง มีสติบริสุทธิด้วยดีเพราะอุเปกขา
อันมีสติแลอุเปกขาบริสุทธิแล้ว มีความตรกธรรมเล่นไปนของ
น่าวา เป็นธรรมเครื่องให้วิชาแตกทำลายไป เป็นธรรม
ให้วิชาแตกทำลายอันตรธานสูญหายเสียจากสันดาน ในพระคาถาที่
ทรงแสดงขัณฺหาวิโมกข์เครื่องให้วิชาแตกทำลายนี้ ทรงแสดงพระ
อรหัตตวิโมกข์ อันฉานลาภบุคคลทำองค์ฉานทั้งหลายอันตั้งอยู่ใน
จตุตถฉานวิโมกข์ให้วิเศษแล้วแลบรรลุถึง ตรัสเทศนาตามควรแต่
อุทฺตมาณพ อันได้บรรลุจตุตถฉานแล้วนั้น แท้จริงจตุตถฉานรูปา

พหุสมาปตฺติ ๔ มโงค ๒ คือ อเพกขาแลเอกกคฺคตา มีความที่
 สติเป็นธรรมอันบริสุทธิ์เพราะอเพกขา มีความบริสุทธิ์แห่งสติอันอเพกขา
 ให้บังเกิดแล้ว สติแลอเพกขาทั้งสองนี้บริสุทธิ์ยิ่งนักในจิตตถณาน
 ปราศจากอุปกิเลส ถึงซึ่งอันไม่ไหวหวั่น เพราะข้าศึกคืออนิรวรณธรรม
 ทั้งหลาย การกบฏคัลลบรรลุตตถณานนั้นแล้ว มาปรารภเริ่มเจริญ
 วิปัสสนาญาณ พิจารณาองค์ฌานคืออเพกขาเอกกคฺคตานี้โดยนาม
 ธรรมแล้ว พิจารณาซึ่งรูปธรรมเป็นที่อาศัยแห่งนามธรรมนั้นเป็น
 อารมณฺ์ กำหนดนามรูปโดยตลิกขณานุปัสสนาญาณ พิจารณา
 สังขารโดยสามัญญลักษณะทั้งสาม คือความเป็นธรรมไม่เที่ยงแลเป็น
 ทุกข์แลเป็นอนัตตา จนกล่าวเป็นยถาภูตญาณทัตฺตนะ รู้เห็นตามเป็นจริง
 อย่างไม่ว่า “เนตํ มม” นั้นใช่ของของเรา “เนโสหมีสมิ” นั้นใช่ตัวเรา
 “น เมโส อตฺตา” นั้นใช่อาตมาตัวตนแก่นสารแห่งเราดังนี้ ถอนคาหะ
 ความถือมั่นด้วยตณฺหามานะทิฏฐิเสีย โดยกำลังวิปัสสนาเป็นตทังค
 ปหาน บรรลุนิพพิทาญาณวิปัสสนาบุญญามีกำลัง ให้นิพพิทาความ
 เห็นอยุหน่าย ในรูปธรรมซึ่งพิจารณาเป็นอารมณฺ์นั้น แล้วบรรลุนิราคะ
 อริยมัคคญาณอันสยายคล้ายกิเลส เครื่องย้อมจิตให้ปราศไปเป็นสมุ
 เสนูปหาน ก็เป็นวิมุตตบุคคลพ้นพิเศษแล้วจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
 อาสวะที่กองสันดานทั้งปวงได้ ด้วยพระอรหัตตผลวิมุตติ พระอรหัตต
 อันเป็นเครื่องพ้นปลดปล่อยปลอดเสียจากอาสวะทั้งปวง อันบุคคลผู้
 บรรลุตตถณาน บังองค์ฌานให้พิเศษแล้วแลได้บรรลุดังที่เป็นอัญญา

วิโมกข์^๑ เครื่องให้อวิชาแตกทำลาย^๒ ซึ่งพระโลกนาถตรัสเทศนา
 แก่พุทธมาณพในคาถาขัณฺหาพยากรณ์^๓ เพราะเหตุนั้นพระองค์จึงตรัส
 ว่า “อุเปกฺขาสติสฺสํ อิมํ ตักกปฺเรชวํ อญฺญาวิมอกฺขํ สํพุทฺธิ อวิชาชย
 ปภทํ” อญฺญาวิมอกฺข^๔ คือพระอรหัตตอนันตวิสุทธิด้วยอุเปกขาแลสติ
 มีความตรกธรรมเล่นไปของนํ้า เราผู้ตถาคตกกล่าวด้วยคำว่า เป็น
 อญฺญาวิมอกฺขอันให้อวิชาแตกทำลายไป^๕ แลซึ่งอรหัตตวิโมกข์
 เป็นธรรม “ตักกปฺเรชโว” มีความตรกธรรมเล่นไปของนํ้าเล่น
 ไปก่อนนั้น ๓ นัย^๖ ๑ ที่ ๑ ว่า “อิมํ ตักโกติ วุจฺติ สัมมาสังกัปปโย”
 ความดำริห์ชอบ^๗ ที่ปฏิสัมปัต^๘ ประกอบพร้อมเฉพาะด้วยเนกขัมมแล
 อพยายามแลอวิหีสา “สัมมาสังกัปปโย” นี้กล่าวว่า “อิมํ ตักโก” ความ
 ตรกธรรม อิมมตักกาคือสัมมาสังกัปปะนั้น ย่อมเป็นเบื้องต้นของนํ้า
 เป็นประธานถึงก่อนแห่งอญฺญาวิมอกฺข^๙ เพราะเหตุนั้น พระอรหัตต-
 วิโมกข์จึงเป็น “อิมํ ตักกปฺเรชโว” มีอิมมตักกาคือสัมมาสังกัปปะ
 ความดำริห์ชอบเล่นไปก่อน นัยที่ ๒ ว่า “อิมํ ตักกาติ วุจฺติ สัมมา-
 ทิฏฺฐิ” สัมมาทิฏฺฐิขัณฺหาเห็นชอบในพระอริยสัจ ๔ ท่านกล่าวว่า
 “อิมํ ตักโก” ความตรกธรรม อิมมตักกาคือสัมมาทิฏฺฐินั้นย่อมเป็น
 เบื้องต้นของนํ้า แลถึงก่อนแห่งอญฺญาวิมอกฺขคือพระอรหัตต^{๑๐} เพราะ
 ฉะนั้น พระอรหัตตวิโมกข์จึงเป็น “อิมํ ตักกปฺเรชโว” มีอิมมตักกาคือ
 สัมมาทิฏฺฐิความเห็นชอบเล่นไปของนํ้า นัยที่ ๓ “อิมํ ตักโกติ
 วุจฺติ จตฺถํ มคฺคานํ ปุพฺพภาควิชฺสสนา” วิชฺสสนาขัณฺหาส่วน
 ๑๑ ของตนแห่งอริยมรรคทั้ง ๔ ท่านย่อมกล่าวว่า “อิมํ ตักโก” ความ

ตรกัธรรม ฌัมมตักกวิยัสสณายญญานัน ย่อมเป็นเบื้องต้นของน่า
 เป็นธรรมถึงก่อนแห่งพระอรหัตตวิโมกข์ เพราะเหตุนี้ พระอรหัตต
 วิโมกข์จึงเป็น “ฌัมมตักกปุเรชาโว” มีฌัมมตักกะคือวิยัสสณาเล่นไป
 ก่อนเล่นไปเบื้องหน้า พระอรหัตตวิโมกข์นั้น มีฌัมมตักกะคือสัมมา
 สังกัปปะแลสัมมาทิฏฐิแลวิยัสสณาเล่นไปเบื้องหน้า ด้วยประการฉะ
 นี้ คำว่า “อัญญาวิโมกข์” “อัญญา” แปลว่ารู้ทั่วถึง “วิโมกข์”
 แปลว่าพ้นวิเศษ ฌัญญารู้ทั่วถึงคือพระอรหัตตมรรค ถ้าประสงค์
 วากยะว่า “อัญญา วิโมกข์” ความพ้นวิเศษด้วยฌัญญารู้ทั่วถึง
 ดังนี้ อัญญาวิโมกข์นั้นคือพระอรหัตตผล ถ้าประสงค์วากยะว่า
 “อัญญาเอว วิโมกข์” เครื่องพ้นวิเศษคือฌัญญารู้ทั่วถึงดังนี้
 “อัญญาวิโมกข์” นั้นคือพระอรหัตตมรรค ในนิตเทศแสดงว่า
 “อรหัตตวิโมกข์” วิโมกข์คือพระอรหัตต ฤ็ความพ้นวิเศษด้วย
 อรหัตต เหตุดังนี้ในบทว่า “อัญญาวิโมกข์ สัมมมิม อวิชชา
 ปเภทโน” เราผู้พระตถาคตย่อมกล่าว อัญญาวิโมกข์ว่าเป็นธรรม
 ให้วิชชาแตกทำลายไปดังนี้ นีปรราชผู้ปรีชาฟังสันนิฏฐานว่าพระ
 อรหัตตผลชื่อว่า อัญญาวิโมกข์ด้วยประการฉะนี้ อัญญาวิโมกข์คือพระ
 อรหัตตนั้น ให้วิชชาคือโมหะอันไม่หยั่งรู้พระอริยสัจแตกทำลายไป
 เสียเป็นนิรินทนิพินาศ จึงเป็น “อวิชชา ปเภทโน” ให้วิชชาแตก
 ทำลายไปเสียได้ด้วยประการทั้งปวง ทถุทธมาถพ เราผู้ตถาคต
 กล่าวด้วยดี ซึ่งอัญญาวิโมกข์อันบริสุทธิ์ด้วยดีด้วยอุปกขา สติมี
 ฌัมมตักกะความตรกัธรรมเล่นไปเบื้องหน้า ว่าเป็นธรรมให้วิชชาแตก
 ทำลายไปด้วยประการฉะนี้

วิตก ความตรรกประกอบพร้อมเฉพาะด้วยวิหังสา ๑ ญาตวิตกก
 วิตกกถึงญาต ๑ ชนบทวิตกก วิตกกถึงชนบท ๑ อมรวิตกก
 ความตรรกเพื่อจะเป็นผู้ไม่ตาย ๑ ปธานทยตาวิตกก วิตกประกอบ
 พร้อมเฉพาะด้วยเอ็นคณ ๑ ลาภสักการะโลภวิตกก วิตกประกอบ
 พร้อมเฉพาะด้วยลาภสักการะแลความสรรเสริญ ๑ อนุบัญญัติวิตกก
 วิตกประกอบพร้อมเฉพาะด้วย อนุบัญญัติ ๑ วิตก ๘ อย่างนี้แต่ละอย่าง
 ละอย่างเป็นกรรมเครื่องให้จิตรเที่ยวไป เที่ยวไปโดยวิเศษของสัตว์โลก
 นั้น ตัณหาเครื่องตั้งแห่งจิตรนั้นมีชื่อเปลี่ยนว่า วาณะ ด้วยเนื้อความว่า
 รอยรคซึ่งสันดานสัตว์ไว้ให้แน่นหนักกับอารมณ์ ก็แลวาณะคือตัณหานั้น
 ออกไปเสียจากจิตรได้ขาดไม่กลับเลย เพราะสัตว์มาทำให้แจ้งนิพพาน
 เหตุนี้เพราะละตัณหาอันเป็นวาณะนั้นเสียให้พิณาคได้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “นิพพาน” นิพพาน ธรรมชาติไม่มีวาณะ คือตัณหา รอยแย่งวาณะ ตัณหา
 อันรุ่งร่อยออกเสียให้พิณาคระจิกกระจายแล้วด้วยประการฉนี้

“อิทานิ ตัสสนิพพานัสส มัคคํ ปุจันโต” ลำคับนี้อุตยมาณพะ
 ทลถามซึ่งมรคาหนทางแห่งพระนิพพาน จึงกล่าวพระคาถาทลถามว่า
 “กถํ สัตถัสส จรโต” เมื่อบุคคลมาระลึกเที่ยวอยู่อย่างไร “วิญญานํ
 อปรุชฌติ” วิญญานจึงเข้าไปคืบ จึงรุกรณสันเชิงไปได้ “ภควันตํ ปุญฺญํ-
 มาคัมहा ข้ำแต่พระผู้มีพระภาคย์ ข้ำพระองค์ทั้งหลายได้มาแล้วเพื่อ
 จะทลถามพระโลกนาถเจ้าผู้เจริญด้วยพระสยัมภูญาณ “ติ สุนโณ-
 ม วโจ ทว” ข้ำพระองค์ทั้งหลายจะสดับฟัง ซึ่งพระวาจาของพระองค์นั้น
 ข้ำแต่พระผู้มีพระภาคย์ เมื่อบุคคลมาดำรงสติประพฤติดูอยู่อย่างไรเล่า

วิญญานอันเป็นอภิสังขารคือตัวกรรม จึงเข้าไปกับสันทนสันเชิงได้
 ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มาแล้ว หวังจะทูลถามพระองค์ผู้เจริญด้วย
 พระปรีชาคุณอันวิเศษ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะฟังพระวาจาของพระองค์
 ผู้มีพระวาจาอันไม่ผิดนั้น ขอพระองค์จงทรงพยากรณ์ปัญหา อันข้า
 พระองค์กราบทูลณบดินทร์ แต่ข้าพระองค์เถิด

“อถัสส มัคคํ กถเณโต” สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ เมื่อ
 จะตรัสซึ่งมรคาหนทางแห่งนิพพานแก่อุททยมาณพนั้นจึงตรัสคาถาที่ชื่อว่า
 “อชฌัตตัญญํ พหิทธา จ เวทนํ นานินันทิตา” เมื่อบุคคลมา
 ไม่ยินดียิ่ง ไม่เพเลินเฉพาะซึ่งเวทนาทั้งหลายณภายในณภายนอก
 “เอวํ สत्ถัสส จรโต” มาดำรงสติประพฤติก้อยอย่างนี้ “วิญญานํ
 อปรุชฌติ” วิญญานย่อมเข้าไปกับสันทนสันเชิงไม่เป็นไปได้ คุกร
 อุททยมาณพ เมื่ออุทตคามกัลยตรการกบุคคลมาห้ามอนันตทิวามเพเลิน
 ต่อเวทนาภายในภายนอกเสียได้ มาไม่ยินดีซึ่งเวทนาทั้งภายในภายนอก
 ดำรงสติประพฤติก้อยด้วยเวทนานุสัสสนาสติขุฐานอย่างนี้ วิญญาน
 ย่อมกับสันทนสันเชิงโดยไม่เหลือจนสันเชิงไม่เป็นไป ให้ปราศจากผู้มีปรีชา
 พึงสันนิชฐานว่า สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์เจ้าทรงแสดงมรคา แห่ง
 พระนิพพานในพระคาถาอุททยปัญหาพยากรณ์กาลัตถ์ โดยมุขคือเวทนา—
 นุสัสสนาสติขุฐาน ตามอุบนิสสัยของเวในนิกร มีอุททยมาณพเป็น
 ประธาน ซึ่งจะตรัสรู้ธรรมวิเศษด้วยนียบานมุข คือเวทนานุสัสสนานัน
 เนอความพิศดารในนิตเทศน์ว่า “อชฌัตตํ เวทนาสุ เวทนานุสัส
 วิหรันโต” อุทตคามกัลยตรเมื่อพิจารณาเห็นซึ่งเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

ภายในเป็นอารมณ์อยู่ ย่อมไม่ยินดีซึ่งเวทนา เมื่อมาพิจารณาซึ่งเวทนา
 ในเวทนาทั้งหลาย ทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์อยู่ก็ดี ย่อมไม่ยินดี
 ยิ่งไม่เพลินจิตรสันดานซึ่งเวทนา ไม่เฉพาะกล่าวสรรเสริญเวทนา ไม่
 กระทั่งทักขณังเวทนา คือไม่เป็นประหนึ่งกลืนเวทนาเข้าไว้ ไม่ถือนั้น
 เวทนาด้วยตณฺหามานะทีฏฐิตัง ๓ ประการ ไม่จับต้องเวทนาด้วยตณฺหา
 เป็นต้นนั้น ไม่อภินิเวสนันจิตรต่อเวทนานั้น ด้วยตณฺหาภินิเวสเป็นต้น
 มาละกิเลสเครื่องเพลินต่อเวทนานั้นเสีย บันเทาภินันทิ ความเพลิน
 เฉพาะนั้นเสีย กระทำซึ่งอภินันทิตณฺหาเครื่องเพลินจิตรเฉพาะนั้น ให้
 มีที่สุดอันปราศไป ทำอภินันทินั้น ให้ถึงซึ่งอันยังเกิดตามไม่ได้อีก
 “เอวํ สत्ตัสส สัมปชานัสส จรโต” เมื่อผู้นั้นดำรงสติ ระลึกอารมณ์ไม่
 พ้นเพื่อนรู้ทั่วพร้อมด้วยสัมปชัญญะไม่หลงประพฤติก้อยอย่างนี้ วิญญาณ
 ที่สหระคตไปพร้อมด้วยบุญญาภิสังขารคือ กามาพรกุศล ๘ รูปาพร
 กุศล ๕ เป็น ๑๓ กุศลเจตนานักติ สหระคตพร้อมด้วยอุปฺปญฺญา
 ภิสังขาร คืออกกุศลโลภมูล ๘ โทสมูล ๒ โมหมูล ๒ เป็น ๑๒ อกกุศล
 เจตนานักติ สหระคตไปพร้อมด้วยอเนญชาภิสังขาร คือรูปาพร
 กุศล ๔ นั้นนักติ วิญญาณที่สหระคตไปพร้อมด้วยอภิสังขารทั้งสามทั้ง
 กล่าวมานี้ “นิรชณฺติ” ย่อมดับโดยไม่มีเหลือ ร่างยังไปโดยพิเศษ
 อัสคกตไป ถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ วิญญาณที่สหระคตไปพร้อมด้วย
 อภิสังขารอันเป็นตัณฺหาธรรมนั้น ย่อมร่างยังขึ้นเป็นอนุปาทนโรชนิรินทน
 พินาศ ด้วยอัสวักขยที่สำเร็จด้วยบุพพภาคปฏิบัติคือ เวทนานุปัสสนา
 สติบัญญัติเป็นเบื้องต้น ด้วยประการฉะนี้

โสฬสขุญหา ปารายนวรรค

“เอวํ ภควา เทเสสิ” สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ ทรงแสดงแม่
 ซึ่งพระสูตรอุททยขุญหาพยากรณ์ภาสิตัน ^๕ ด้วยนิมิตคือพระอรหิตัตผลแท้
 จริงจบลงแล้ว อุททยมาณพกบคิษยบิรวารพนหนึ่งสำเร็จพระอรหิตัตผล
 ดำรงในเอหิภิกขุอุปสัมปทา ^๖ นัยกกระพุ่มหัตถ์ ^๗ ถวายนมัสการ
 พระโลกนาถ ประกาศให้เทวคาแลมนุญยทราบว่า พระสัมมาสัม
 พุทธเจ้าเป็นศาสดา ข้าพระองค์เป็นสาวกๆ สัตว์อันที่มีฉันทปโยคา—
 ธิบายเป็นหนึ่งในพระอุททยะนั้น ก็ได้เกิดกรรมจักขุบรรลโลกุตตรธรรม
^๘ เบื้องต่ำเพียงเสขภูมิหลายพันคน ณสถานอันมีสัสนมณฑล ^๙ ที่พึง
 ธรรมเทศนาอุททยขุญหาพยากรณ์ภาสิตัน ^{๑๐} ตามกำลังอินทรีย์สามารถ
 แห่งตนๆ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ

โศภนปัญหา ปารายนวรรค

๑๔ โปสาลมาณวปัญหา

นมัตถุ สกตัสส

โย อติตํ อาทิสติ

อิจฺจายัสฺมา โปสาโล

อเนโซ ฉินฺนสฺสโย

ปารคฺ สัพพธัมมานํ

วิภูตรปสฺสญฺญิสฺส

อชฺฉตฺตญฺฯ พหิทฺธา ฯ

ญานํ สกฺกานุปจฺฉามิ

วิญฺญานาณฺญฺสูติโย สัพพา

อภิชานํ ตถาคโต

ติฏฺฐนฺตเมณํ ชานามิ

อากิณฺญจฺญฺญาสฺมํภวํ ญตฺวา

เอวเมตํ อภินฺญาบ

เอตํ ญาณํ ตถํ ทิสฺส

อิตถิ ยฺเยหน อากมํ

สัพพกายํ ยฺยหาโยโน

นิตถิ กิณฺญจิติ ยฺสสฺสโต

กถํ เนยฺโย ตถาวโร

โปสาลาติ ภควา

วิมุตฺตํ ตํปฺปรายนํ

นินฺทิสฺสญฺโยชนํ อิติ

ตโต ตตถ วิยฺสสฺสติ

พฺรหฺมณฺสสฺส วุสฺมิตฺติ ฯ

๑ อนสฺสนิพระธรรมเทศนา

มีบุพพาปรสฺยเนองตามลำดับมา

บุคคลจะรับพระราชทานถวายวิสัชนาในโปสาลมาณวปัญหาการบ ๑๔ ทำเนิร

ความว่า เมื่อออกทยมาณพกราบทุลถามปัญหาแล้ว ได้บรรลุ

ธรรมาภิสมัยกับทั้งบริวาร ประคิษฐานในเอหิภิกขุอุปสัมปทาเสร็จณนั้น

แล้ว พร้อมกาลสมัยแห่งอินทริยสามารถ เป็นช่องปฐาโอกาส
 ของไปศาลมาณพแล้ว เมื่อไปศาลมาณพะทูลถามขุญหาจึงกล่าว
 คาถาว่า “โย อตฺถิ อาทิสฺสติ” พระผู้มีพระภาคย์พระองค์ใด ย่อม
 แสวงหาของที่ล่วงแล้วมีชาติหนึ่งเป็นต้น ของตนด้วยของผู้อื่นด้วย
 พระองค์เป็นผู้ไม่หวั่นไหวไม่สั่นไหว พระองค์มีสงไสยอันตกเสียแล้ว
 เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งฝั่งแห่งธรรมทั้งหลายทั้งปวง ข้าพระองค์มีความต้อง
 การด้วยขุญหาจึงได้มาแล้ว

ถวายเป็นนิทเทศแลอดีตกถา ซึ่งไปศาลมาณพกราบทล
 สรรเสริญพระคุณ ว่าพระผู้มีพระภาคย์ทรงแสวงกาลที่ล่วงแล้วนั้น
 พระผู้มีพระภาคย์ทรงแสวงกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน
 ของพระองค์แลบุคคลทั้งหลายอื่น พระองค์ทรงแสวงกาลอดีตของ
 พระองค์นั้น ตั้งแต่หนึ่งชาติสองชาติสามชาติ จนถึงร้อยชาติ
 พันชาติแสนชาติ แลวิภูฏะก็วิภูฏะก็ว่า เราเกิดในที่โน้นมีนาม
 แลโคตรอย่างนี้ ๆ มีวิณะแลอาหารเสวยสุขแลทุกขอย่างนี้ ๆ
 เราจักจากภพนั้นแล้วเกิดภพโน้น ๆ มีนามแลโคตรอย่างนี้ ๆ
 จนถึงเกิดแล้วณะที่ สัตว์ผู้นั้น ๆ ได้เกิดแล้วณะภพนั้น ๆ มีนาม
 แลโคตรมีวิณะแลอาหารเสวยสุขแลทุกขอย่างนี้ ๆ มีที่สุดอายุ
 เท่านี้ ๆ จนถึงมาเกิดในที่นี้ พระองค์แสวงขุพเพนิพาสญาณ
 มีประการมิใช่ออย่างเดียว ทั้งอาการแลเหตุเทศด้วยประการฉนั้น แม้
 พระองค์ทรงแสวงชาติกหำร้อยห้าสิบชาติ แลมหาธนิยสูตรมหาสุท
 ติสูตรเป็นต้น ก็เป็นอันพระองค์ทรงแสวงกาลอดีตของพระองค์ แล

ผู้^๕อื่นด้วยประการ^๕ฉ^๕นี้^๕ ซึ่งว่า “อเนโช” พระองค์ไม่หวั่นไหว^๕นั้น^๕
 เพราะเหตุพระองค์ไม่มี^๕เอชา คือ^๕ตณหา^๕เครื่องแสวงหาแล^๕หวั่นไหว^๕
 อนึ่งพระองค์ไม่^๕ไหวไม่สเทือน ด้วย^๕โลกธรรมทั้ง ๘ ประการ ซึ่งว่า
 “ฉ^๕นั้น^๕สัสโย” พระองค์^๕ตัก^๕สงไสย^๕เสีย^๕แล้ว^๕นั้น^๕ เพราะความ^๕สงไสย^๕
 ในทุก^๕ข์ในสมุทัย^๕ในนิโรธ^๕ในมรรค พระองค์^๕ตัก^๕ถอน^๕ขึ้น^๕พร้อม^๕แล้ว^๕ลง^๕บ^๕
 รม^๕เสีย^๕แล้ว^๕ ซึ่งว่า “ปารุ^๕ สัพ^๕พ^๕ม^๕มาน^๕” พระองค์^๕ถึง^๕ซึ่ง^๕ฝั่ง^๕
 แห่ง^๕ธรรม^๕ทั้ง^๕หลาย^๕ทั้ง^๕ปวง คือ^๕พระองค์^๕ถึง^๕ซึ่ง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕ธรรม^๕ทั้ง^๕ปวง^๕ด้วย^๕
 อภิญญา ตรัสรู้^๕ด้วย^๕ญาณ^๕อัน^๕พิเศษ^๕ ถึง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕ธรรม^๕ทั้ง^๕หลาย^๕ด้วย^๕
 ปริญญากำหนด^๕รู้^๕ ด้วย^๕ปหาน^๕การ^๕ละ^๕เสีย^๕ ด้วย^๕ภาวนา^๕เจริญ^๕ให้^๕
 บัง^๕เกิด^๕ขึ้น^๕ ด้วย^๕สัจ^๕ฉิ^๕กิริยา^๕กระทำ^๕ให้^๕แจ้ง^๕ ด้วย^๕สมา^๕บัติ^๕ความ^๕ถึง^๕พร้อม^๕
 พระองค์^๕ถึง^๕ซึ่ง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕ธรรม^๕ทั้ง^๕ปวง คือ^๕ทุก^๕ข์^๕แล^๕กิเลส^๕อัน^๕บัง^๕เกิด^๕ขึ้น^๕ไป^๕
 พร้อม^๕กับ^๕ทุก^๕ข์ แล^๕อริ^๕ยมรรค^๕ทั้ง ๔ แล^๕ที่^๕ค^๕บ^๕โดย^๕ไม่^๕เหลือ^๕แห่ง^๕ทุก^๕ข์^๕
 คือ^๕พระองค์^๕ถึง^๕ซึ่ง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕ธรรม^๕ทั้ง^๕ปวง^๕ด้วย^๕ปริญญากำหนด^๕รู้^๕ ๓ ประการ
 คือ^๕ญาต^๕ปริญญา ติรณ^๕ปริญญา ปหาน^๕ปริญญา กำหนด^๕รู้^๕ว่า^๕เหล่าน^๕
 ทุก^๕ข์ของ^๕ทส^๕ตว^๕ทน^๕ยา^๕ก^๕อย่าง^๕นี้ ญาต^๕ปริญญา กำหนด^๕รู้^๕ว่า^๕ทุก^๕ข์^๕นี้^๕มี^๕เพียง^๕
 อัน^๕ความ^๕บัง^๕เกิด^๕แล^๕ความ^๕ฉิบ^๕หาย^๕หาก^๕เบียด^๕เบียน^๕ดังนี้^๕ ติรณ^๕ปริญญา
 ถอน^๕ซึ่ง^๕ฉ^๕น^๕ทรา^๕ค^๕ความ^๕รัก^๕ใคร^๕ส^๕เนหา^๕อา^๕โล^๕ย^๕ใน^๕ทุก^๕ข์^๕นั้น^๕เสีย^๕ดังนี้^๕ ปหาน^๕
 ปริญญา พระองค์^๕ถึง^๕ซึ่ง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕ธรรม^๕ทั้ง^๕ปวง ด้วย^๕ปริญญา^๕ทั้ง ๓ น^๕
 พระองค์^๕ถึง^๕ซึ่ง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕กิเลส^๕ทั้ง^๕ปวง ด้วย^๕อัน^๕ละ^๕เสีย^๕ให้^๕ขาด^๕กับ^๕ทั้ง^๕วา^๕สนา^๕แล^๕
 ถึง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕อริ^๕ยมรรค^๕ทั้ง ๔ ด้วย^๕ภาวนา^๕ให้^๕มี^๕ให้^๕เกิด^๕ขึ้น^๕ใน^๕พระ^๕สัน^๕คาน^๕แล^๕
 ถึง^๕ฝั่ง^๕แห่ง^๕นิโรธ ธรรม^๕ที่^๕ค^๕บ^๕สนิ^๕ท^๕ค^๕บ^๕ไม่^๕เหลือ^๕แห่ง^๕ทุก^๕ข์ ด้วย^๕สัจ^๕ฉิ^๕กิริยา

ทำให้แจ้งประจักษ์ชัด พระองค์ถึงฝั่งแห่งสมาบัติทั้งปวง ด้วย
 อันเสด็จทิฏฐิธรรมสุขวิหาร พระองค์ถึงซึ่งความชำนาญ ถึงซึ่ง
 พระบารมีในอริยธรรมแลสมาบัติ บรรลุตลอดทุกสรรพธรรม ด้วย
 อนตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ให้สำเร็จเวสาร์ชธรรม & ประการ อุดม
 ล้ำเลิศกว่าพุทธบุคคล คือ ขัณฺหาสัมพยุจ แลตถาคตสาวก
 ชินาสพทั้งปวง “อัสสั ขัณฺเห น อากมฺ” ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความ
 ต้องการด้วยขัณฺหา จึงมาสู่พระองค์ ๆ ผู้ทรงพระคุณอันพิเศษไพศาล
 ด้วยประการฉะนี้ “วิภูตรูปัสสัณฺณิสส” เมื่อบุคคลผู้บรรลุอรุปสมาบัติ &
 มีรูปัสสัณฺณญาณความรู้ความสำคัญในรูปก้าวล่วงเสียแล้ว “สัพพกายัปป
 ปหาสิโน” เป็นผู้ละกายทั้งปวงเสียแล้ว “อัสสัณฺณิโก พหิทฺธา จ
 นัตถิ กิณฺณิโก ขัสสัณฺโณ” เห็นอยู่ว่าไม่มีน้อยหนึ่งทั้งภายในภายนอก
 “ญาณํ สักกานุปฺปจฺฉามิ กถํ เนยฺโย ตถาวิโธ” ข้าแต่พระองค์ผู้บรรพชา
 แต่ตระกูลสักกกระษัตริย์แลบริบูรณ์ไปด้วยอริยทรัพย์อริยรัตน แล
 สามารถด้วยเพียรพยายามไม่กลัวไม่สั่นไหว จึงทรงพระนามชื่อว่า
 สักกบรมโลกนาถ อนาคาริกบุรุษรัตน ข้าพระองค์ขอถามซึ่งญาณ
 ความรู้ของบุคคลนั้น บุคคลมีประการอย่างนั้น จะพึงนำไปด้วย
 อย่างไร ญาณอันยิ่งบุคคลนั้นจะพึงให้บังเกิดขึ้นด้วยอย่างไร
 อธิบายตามนัยในนิทเทสแลอิตถกถา ในบทว่า “วิภูตรูปัสสัณ-
 ญิสส” บุคคลมีรูปัสสัณฺณญาณก้าวล่วงแล้วนั้น อะไรชื่อว่ารูปัสสัณฺญา
 ขัณฺหา ของบุคคลผู้ถึงพร้อมซึ่งรปาพจรสมาบัติ หรือมี
 รปาพจรสมาบัติเป็นทิฏฐิธรรมสุขวิหาร ชื่อว่ารูปัสสัณฺญา ความรู้

๑๔ ไปศาลมาฉวยปัญหา

๒๘

ความสำคัญในรูป เมื่อบุคคลนั้นได้บรรลุรูปาพจรสมบัติทั้ง ๔ แล้ว
 ก้าวล่วงรูปสัญญาอันเสีย จึงเป็นวิภูตรูปสัญญา มีสัญญาในรูปอันก้าว
 ล่วงเสียแล้ว บทว่า “สัพพะกายะปฺปหาโยโน” มีกายทั้งปวงอันละเสีย
 แล้วนั้น รูปกายทั้งปวงของบุคคลผู้บรรลุรูปสมบัติแล้วนั้น เป็นของ
 อันสงขระงัย บุคคลนั้นละเสียแล้ว ด้วยอำนาจแห่งตทังคปหาน
 แล้วข้ามภะนทาน จึงเป็น “สัพพะกายะปฺปหาโยโน” มีกายทั้งปวง
 อันละเสียแล้ว ละปฏิสนธิในรูปภพเสียแล้ว บทว่า “นัตถิ
 กิญฺจิทฺถํ สัสสโต” ซึ่งว่าบุคคลผู้บรรลุอากิญจัญญายตนสมบัติ เห็น
 อยู่ว่า “นัตถิ กิญฺจิทฺถํ” นั้น คืออากิญจัญญายตนลาภบุคคลเห็นอยู่ว่า
 “นัตถิ กิญฺจิทฺถํ” ไม่มีน้อยหนึ่ง ๆ ด้วยวิปัสสนาปัญญา เห็นแจ้งชัด
 ซึ่งไม่มีแห่งวิญญาณ ฌานลาภบุคคลนั้นเข้าสู่สมบัติ ออกจาก
 สมบัตินั้นแล้ว ทำวิญญาณไม่ให้เป็นชน ให้อนตรธานหายไปเสีย
 ย่อมเห็นอยู่ว่า “นัตถิ กิญฺจิทฺถํ” ไม่มีน้อยหนึ่ง ๆ ดังนี้ ทั้ง
 ภายในแลภายนอกนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้สัพพะกัณฺโถ ข้าพระองค์ขอถาม
 ซึ่งญาณของบุคคลนั้นว่า ญาณเช่นไรบุคคลนั้นพึงปราณา บุคคล
 เช่นนั้นจะพึงนำไปอย่างไร บุคคลบรรลุอากิญจัญญายตนสมบัติเช่นนั้น
 จะพึงให้ญาณอันยังเกิดชนอย่างไร

“อถัสส ภควา” ลำดับนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ จะประกาศ
 พระญาณของพระองค์ทรงทราบซึ่งบุคคลเช่นนั้น ไม่มีสิ่งอันใดจะกระทบ
 เฉพาะกิกกัณฺโถได้ แก่ไปศาลมาฉพนั่น เมื่อจะตรัสพยากรณ์ญาณ
 ของบุคคลผู้บรรลุอากิญจัญญายตนะนั้น จึงตรัส ๒ พระคาถาว่า

“วิญญาณัญญูจิตฺตโย สัพพา อภิธานํ ตถาคโต” พระตถาคตรู้จริง
 ซึ่งที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งปวง “จิตฺตัญฺตเมณํ ชานาติ วิมุตฺตํ ตปฺปปรายณํ”
 พระตถาคตย่อมรู้ซึ่งบุคคลอันตั้งอยู่ แลบุคคลผู้พ้นพิเศษแล้ว บุคคล
 มีกรรมนั้นเป็นคติที่จะไปในเบื้องหน้า พระตถาคตย่อมรู้บุคคลนั้น ๆ แจ่ม
 ชัดทุกประการ

ถวายเป็นความในนิทเทสแลอิตถกถา ซึ่งพระองค์ตรัสว่าพระตถาคต
 รู้ที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งปวงนั้น พระองค์ทรงทราบที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๔
 ด้วยอำนาจแห่งอภิธาน ทรงแทราบที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๗ ด้วยอำนาจ
 แห่งปฏิสนธิ ซึ่งว่า พระตถาคตทรงทราบที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๔ ด้วย
 อำนาจแห่งอภิธานนั้นอย่างไร “วุตฺตํ เหตุ ภควตา” จริงอยู่ค่าน
 พระผู้มีพระภาคย์ ได้ตรัสแล้วแต่ภิกษุทั้งหลายว่า วิญญาณ
 เมื่อตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย มีรูป
 เวทนาสัญญาสังขารเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นในรูปเวทนาสัญญาสังขารตั้งอยู่
 เมื่อเสพนั้นที่ความเพลื่นแล้ว ย่อมถึงซึ่งความเจริญงอกงามไพบูลย์
 พระองค์ทราบวิญญาณัญญูจิตฺต ๔ ด้วยอำนาจอภิธานด้วยประการฉะนี้ พระ
 ผู้ทรงพระภาคย์ทรงทราบวิญญาณัญญูจิตฺต ๗ ด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิ
 อย่างไรเล่า แก้วว่า จริงอยู่ค่านพระผู้มีพระภาคย์ได้ตรัสแล้วว่า สัตว์
 ทั้งหลายมีกายมีสัญญาต่าง ๆ เหมือนมนุษย์แลเทพยดาบางพวก
 แลวินยาศบางพวก อันนี้เป็นวิญญาณัญญูจิตฺตที่ ๑ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลาย
 มีกายต่าง ๆ กัน มีสัญญาเป็นอย่างเดียวกัน เหมือนพรหมกาย
 ในปฐมฌานภูมิ อันนี้เป็นวิญญาณัญญูจิตฺตที่ ๒ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลาย

มีกายเป็นอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่าง ๆ เหมือนเทพยดาเจ้าเหล่า
 อากัสสร อันนี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๓ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายมีกายมีสัญญา
 เป็นอย่างเดียวกัน อันนี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๔ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลาย
 เพราะมาก้าวล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาด้วยประการทั้งปวง เพราะอัสทงค์ก็
 ไปแห่งปฏิสมสัญญา ไม่ทำในใจซึ่งนันทตสัญญา เข้าถึงอากาสาณัญ
 ายตนสมาบัติ มีปริกรรมว่า “อนันโต อากาโส” อากาสไม่มีที่สุด
 ดังนั้น เป็นวิญญาณฐิติที่ ๕ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายเพราะมาก้าวล่วงเสีย
 ซึ่งอากาสาณัญายตนะด้วยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณญายตนะ
 มีปริกรรมว่า “อนันตํ วิญญาณํ” วิญญาณไม่มีที่สุด อัน
 เป็นวิญญาณฐิติที่ ๖ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายมาก้าวล่วงวิญญาณญาย
 ตนะเสียด้วยประการทั้งปวง เข้าถึงอากิญจัญญายตนะมีปริกรรมว่า
 “นัตถักิญจิ” ดังนั้น อันนี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๗ พระตถาคตทรงทราบ
 วิญญาณฐิติ ด้วยอำนาจปฏิสนธิด้วยประการฉะนี้ บทว่า “ติฏฐัน
 ตเมณํ ชานาติ” พระตถาคตทรงทราบซึ่งบุคคล อันตั้งอยู่นั้น ๆ ทรง
 ทราบซึ่งบุคคลอันตั้งอยู่ด้วยอำนาจก็มีมาลิสํชาว่า บุคคลผู้นี้จะมคฺติ
 ที่ไปอย่างนั้นในเบื้องหน้า ทรงทราบสัตว์บุคคลอันตั้งดำรงอยู่นั้น ๆ ว่า
 บุคคลผู้ใด เบื้องหน้าแต่มีพระเพราะแตกแห่งกายจึงเข้าถึงอายตคค
 ติวินบาตนรก บุคคลผู้ใดจะเข้าถึงกำเนิดสัตว์ไตรภวาน บุคคลผู้ใด
 จะเข้าถึงเปตวิสัย บุคคลผู้ใดจะบังเกิดในมนุษย์ บุคคลผู้ใดจะเข้า
 ถึงสุคติโลกสวรรค์ พระองค์ทรงทราบสัตว์บุคคลนั้น ๆ ด้วย
 อำนาจก็มีมาลิสํชาด้วยประการฉะนี้ แลทรงทราบซึ่งบุคคลผู้พ้นพิเศษ

โสฬสขัณฺหา ปารายณวรรค

แล้ว ด้วยอาภิณฺญาญาณตนสมาบัติ มีอาภิณฺญาญาณตนสมาบัติ
 เป็นคติที่ไปณะเบื้องหน้า “อาภิณฺญาญาณสมาธิภาวํ ญฺตฺวา นันฺทิสฺสํ โญ-
 ชนํ อิติ” บุคคลมารู้ถึงที่เกิดชนพร้อมแห่งอาภิณฺญาญาณตนสมาบัติ
 แล้วว่านั่นทีความเพลนเป็นสํโยชนํเครื่องผูก เครื่องหนองเหนียวไว้
 “เอวเมตํ อภิณฺญาณํ ตโต ตตฺถ วิยสฺสติ” บุคคลมารู้ยิ่งจริงเห็นจริง
 ช่งความชอนอย่างนั้นแล้ว แต่นั้นย่อมเห็นแจ้งชัดในอาภิณฺญาญาณตน
 สมาบัตินั้น โดยไตรลักษณ์อันขัณฺหาญาณ “เอวํ ญาณํ ตถํ ทสฺส
 พฺราหฺมณสฺส วุสฺมิตํ” อริยมรรคญาณของท่านผู้เป็นชีลาสวพราหมณ์
 นั้น มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว เป็นญาณอันจริงอันแท้ไม่แปรปรวน
 เป็นอย่างอื่นเทียวแล้ว

ความในนิทเทศแลอรรถกถา ขทว่า “อาภิณฺญาญาณสมาธิภาวํ
 ญฺตฺวา” การกบุคคลรู้ซึ่งแดนเกิดแห่งอาภิณฺญาญาณตนะทั้งนั้น
 อะไรเป็นแดนเกิดแห่งอาภิณฺญาญาณตนะ ก็มาภิสํขารผู้ให้อาภิณ-
 ญาญาณตนะเป็นไปพร้อม ท่านกล่าวว่า “อาภิณฺญาญาณตนสมาธิภาวํ”
 แดนเกิดแห่งอาภิณฺญาญาณตนะ อรรถกถามกุลบุตรมารู้ซึ่งก็มา-
 ภิสํขาร อันให้อาภิณฺญาญาณตนะเป็นไปพร้อมว่าเป็นแดนเกิดแห่ง
 อาภิณฺญาญาณตนะ มารูว่าเครื่องผูก เป็นปลีโพธเครื่องพัวพัน
 เลือกซึ่งพิจารณาทำให้แจ้ง ขทว่า “นันทิสฺสํ โยชนํ” นั่นทีเป็นสํ-
 โยชนํนั้น อรูปราคความกำหนัดในอรปสมาบัติ ท่านกล่าวว่า
 นันทิสฺสํโยชนํ การกบุคคลมาเลือกซึ่งพิจารณาทำให้แจ้งซึ่งอรูปราค
 ว่าเป็นนันทิสฺสํโยชนํ การกบุคคลรู้จริง เห็นจริงด้วยประการนั้นแล้ว

สู่อาภิเษกบุญญาบดินทสมบัติ ออกจากสมายัตน์นั้นแล้ว พิจารณา
เห็นแจ้ง ซึ่งจิตรแลเจตสิกในอาภิเษกบุญญาบดินทสมบัตินั้น โดยเป็น
ของไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาจนกล้ำเป็นยถาภูตญาณทัสสนะ ถอน
กาหะความถอมันด้วยตณฺหามานะทวิภูติเสีย โดยกำลังวิปัสสนาเป็น
ตทังคปหาน จนบรรลุนิพพิทาวิราคะอริยมรรค อันสยายคลายกิเลส
เครื่องข่มจิตรให้ปราศไปเป็นสมุจเฉตปหาน อริยมรรคญาณของ
ท่านผู้เป็นขนิษฐาสุภาพราหมณ์ มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้วนั้น เป็น
พระญาณอันจริงอันแท้ ไม่แปรปรวน

อธิบายในนิทเทสว่า กัลยาณปถชน แลเสขบุคคล ย่อม
อยู่พรหมจรรย์ เพื่อบรรลวงธรรมที่ตนยังไม่ถึง เพื่อดองทบเพื่อกำ
ให้แจ้งซึ่งธรรมที่ตนยังไม่ถึงที่ตนยังไม่ทำให้แจ้ง พระอรหันตขนิ
ษฐาสุภาพราหมณ์ มีบาปกรรมทั้ง ๗ อันละเสียแล้ว มีพรหมจรรย์นั้นได้
อยู่จบแล้ว “กตกรณโธ” มกิจที่จะทำอะไรก็ได้ทำสำเร็จแล้ว
“โอหิตภาโว” มีภาระอันหนักคืออุปาทานชั้นทั้ง ๕ อันปลดปล่อย
แล้ว “อนุปัตตัตถ์โก” มีประโยชน์ตนอันใดก็ตามถึงแล้ว “ปริกขี
ณภวสญฺญิโน” มีกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้กับภพสิ้นรอบแล้ว
“สัมมทัญญาวิมุตโต” เป็นผู้รู้ชอบพ้นพิเคษแล้ว อริยมรรคญาณ
ของพระอรหันตขนิษฐาสุภาพราหมณ์มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นญาณ
อันจริงอันแท้ ไม่แปรผันเลยแล้ว

โสฬสขัณฑ์ ปารายนวรรค

เอวี่ ภาควา เทเสลี สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ทรงเสด็จพระ
ไปสาธขัณฑ์พาภรณ์ภาลิต ทั่วนิภกคือพระอรหัตตผลจบแล้ว
ไปสาธมาณพกขัณษย์พนหนึ่ง ก็ไ้สำเร็จพระอรหัตตผล ดำรงอยู่ใน
เอหิภิกขุอุปสัมปทา นึ่งยกกระพุ่มหัตถ์นมัสการพระโลกนาถ
ประกาศให้เทพยตามนุษย์ทราบว่า พระผู้มีพระภาคย์เป็นพระศาสดา
ข้าพระองค์เป็นสาวก ๆ สัตว์อนหลายพนซึ่งมีฉันทปโยคาธิบายเป็น
อันเดียวกันกับไปสาธมาณพนนั้น ก็บรรลุโลกุตตรธรรมเพียงเสขภูมิ
เบื้องต่ำ ในอาศนมณฑลที่นึ่งพงธรรมเทศนาไปสาธขัณฑ์พาภรณ์
เอวี่ก็มีด้วยประการฉนี้ ฯ
